

โครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน

พัฒนาศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

รายงานสรุป โครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน

ดำเนินการโดยโครงการปริญญาเอกพัฒนศึกษาศาสตร์
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ภายใต้การสนับสนุนของ
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว)

สิงหาคม 2546

ติดต่อเกี่ยวกับโครงการ
รศ.ดร.นภาพรณ์ หะวานนท์ หัวหน้าโครงการ
โทร. 02 2584119 e-mail : knowledge_swu@hotmail.com
กิตติกร สันติประภา เลขานุการโครงการ
โทร. 02 2584119 แฟกซ์ 02 2600133

ความเป็นมาของกองทุนหมู่บ้าน

กองทุนหมู่บ้านเป็นกองทุนที่เกิดขึ้นตามนโยบายของรัฐบาล โดยมีชื่อเต็มว่า กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง โดยได้จัดสรรเงินลงไปให้หมู่บ้านละ 1 ล้านบาท เพื่อเป็นแหล่งเงินทุนหมุนเวียนในหมู่บ้านและชุมชนเมือง หรือเป็นแหล่งเงินทุนในการลงทุนสร้างอาชีพเสริม และสร้างรายได้ให้แก่ประชาชนในชุมชน และวิสาหกิจขนาดเล็กในครัวเรือน ทั้งนี้โดยมีหลักการสำคัญเกี่ยวกับกองทุนคือ เพื่อสร้างสำนึกความเป็นชุมชนและท้องถิ่น โดยชุมชนเป็นผู้กำหนดอนาคตและจัดการหมู่บ้านและชุมชนด้วยตนเอง ทั้งนี้กองทุนจะต้องเกื้อกูลประโยชน์ต่อผู้ด้อยโอกาสในหมู่บ้านและชุมชน รวมทั้งสามารถเชื่อมโยงกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างชุมชน ราชการ และเอกชน ซึ่งถือเป็นการกระจายอำนาจให้ท้องถิ่น และพัฒนาประชาธิปไตยพื้นฐาน วัตถุประสงค์สำคัญของกองทุนหมู่บ้านได้แก่

1. เป็นแหล่งเงินทุนหมุนเวียนในหมู่บ้านและชุมชนสำหรับการลงทุนเพื่อพัฒนาอาชีพ สร้างงาน สร้างรายได้หรือเพิ่มรายได้ การลดรายจ่าย การบรรเทาเหตุฉุกเฉินและจำเป็นเร่งด่วน และสำหรับการนำไปสู่การสร้างกองทุนสวัสดิภาพที่ดีแก่ประชาชนในหมู่บ้านหรือชุมชน
2. ส่งเสริมและพัฒนาหมู่บ้านและชุมชนให้มีขีดความสามารถในการจัดระบบและบริหารจัดการเงินทุนของตนเอง
3. เสริมสร้างกระบวนการพึ่งพาตนเองของหมู่บ้านและชุมชนในด้านการเรียนรู้ การสร้างและพัฒนาความคิดริเริ่ม เพื่อการแก้ไขปัญหา และเสริมสร้างศักยภาพ และส่งเสริมเศรษฐกิจพอเพียงในหมู่บ้านและชุมชนเมือง
4. กระตุ้นเศรษฐกิจในระดับฐานรากของประเทศ รวมทั้งเสริมสร้างภูมิคุ้มกันทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศในอนาคต
5. เสริมสร้างศักยภาพและความเข้มแข็งทั้งทางด้านเศรษฐกิจ และสังคมของประชาชนในหมู่บ้านหรือชุมชน

กองทุนหมู่บ้านเป็นนโยบายที่ใช้หมู่บ้านหรือชุมชนเป็นศูนย์กลางของการดำเนินงาน โดยให้ชุมชนร่วมกันเป็นวางกติกาและระเบียบต่าง ๆ เกี่ยวกับกองทุน ส่วนเจ้าหน้าที่ของรัฐ หรือบุคคลภายนอกเป็นเพียงผู้คอยอำนวยความสะดวกในการจัดสรรเงิน และดูแลการใช้เงินให้เป็นไปตาม

เป้าหมายที่ตั้งไว้กว้าง ๆ โดยไม่เข้าไปกำกับหรือสั่งการให้เป็นไปตามความต้องการ ซึ่งหลักการการดำเนินการเช่นนี้นับเป็นการเปิดมิติใหม่ของการทำงานระหว่างชุมชนกับหน่วยงานของรัฐและเอกชน เจ้าหน้าที่ของรัฐ และบุคคลอื่น ๆ ภายนอกชุมชน ถือได้ว่า

เป็นโครงการนำร่องที่จะนำไปสู่การวางนโยบาย และการกำหนดยุทธศาสตร์ในดำเนินงานที่มีฐานอยู่ที่ชุมชน ประเด็นสำคัญที่จะต้องคำนึงในเรื่องนี้ได้แก่

1. แนวทางการประเมินกองทุนหมู่บ้านควรเป็นอย่างไร จึงจะทำให้ประเมินเป็นกระบวนการที่ช่วยให้ชุมชนได้รับประโยชน์จากการประเมิน มากกว่าจะเป็นการไปตัดสินการดำเนินงานของชุมชน หรืออีกนัยหนึ่งเป็นการประเมินเพื่อสร้างเสริมพลัง (evaluation for empowerment) ให้กับชุมชน
2. จะสามารถสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับวิถีการดำรงชีวิต (mode of living) ของชุมชน รวมทั้งกระบวนการสะสมทุนชุมชน และกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการมีกองทุนหมู่บ้านได้อย่างไร และทำอย่างไรจึงจะสามารถสร้างความรู้ที่แสดงให้เห็นถึงความเชื่อมโยงระหว่างเศรษฐกิจชุมชนกับเศรษฐกิจระดับชาติได้
3. ทำอย่างไรผู้วางนโยบาย ผู้ปฏิบัติ และชุมชนจะใช้ประโยชน์จากการองค์ความรู้ที่ได้จากประเมินและการวิจัย เพื่อนำไปใช้เป็นแนวทางในการวางนโยบาย กำหนดยุทธศาสตร์ และการดำเนินงานเกี่ยวกับชุมชน เพื่อนำไปสู่การจัดการในระดับจุลภาคที่สามารถเชื่อมโยงกับการวางแผนระดับมหภาคได้

ภาพรวมของโครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน

กองทุนหมู่บ้านนับเป็นโครงการพัฒนาสังคม ที่มีขนาดใหญ่ ใช้เงินงบประมาณจำนวนมาก และมีขอบข่ายของการดำเนินโครงการกว้างขวางครอบคลุมทุกหมู่บ้านซึ่งมีอยู่ถึงประมาณ 70,000 หมู่บ้านของประเทศ นอกจากนี้กองทุนหมู่บ้านยังลักษณะเฉพาะแตกต่างจากโครงการ อื่น ๆ ของรัฐที่เคยมีมา คือเป็นโครงการที่มีนโยบายชัดเจนว่า ให้ชุมชนเป็นผู้กำหนดเป้าหมายเฉพาะตามความต้องการของชุมชน รวมทั้งให้ชุมชนเป็นร่วมกันกำหนดกรอบกติกาในการดำเนินงานเกี่ยวกับกองทุน และให้ชุมชนเป็นผู้รับผิดชอบต่อผลการดำเนินงานเกี่ยวกับกองทุน

เนื่องจากกองทุนหมู่บ้านเป็นนโยบายที่มีเป้าหมายในระยะยาว โดยเฉพาะการวางเป้าหมายให้กองทุนหมู่บ้านเข้าไปมีส่วนในการเสริมสร้างกระบวนการพึ่งพาตนเองของชุมชน ในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ และสร้างความรู้เพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชน และสร้างเสริมศักยภาพของชุมชนในอันที่จะก้าวไปสู่การมีเศรษฐกิจพอเพียงและพึ่งตนเองได้ เพื่อนำไปสู่การสร้างภูมิคุ้มกันทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศในอนาคต ดังนั้นถึงแม้ว่ากองทุนหมู่บ้านจะใช้ยุทธศาสตร์ของการจัดสรรเงินลงไปให้หมู่บ้านในวงเงิน 1 ล้านบาทเพื่อให้เป็นแหล่งเงินทุนหมุนเวียนของชุมชน พัฒนาอาชีพ สร้างงาน สร้างรายได้ หรือเพิ่มรายได้ให้กับสมาชิกของชุมชน แต่เป้าหมายสำคัญมิใช่เป็นเพียงการสร้างระบบสินเชื่อหรือระบบธนาคารให้กับชุมชนเท่านั้น หากแต่เป็นการหวังผลในระยะยาวที่ต้องการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน

โครงการวิจัยนี้ได้เลือกชุมชนที่มีวิถีการดำเนินชีวิตที่แตกต่างกัน ในภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศ เพื่อศึกษาถึงความเคลื่อนไหวและกระบวนการดำเนินงานเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านที่เกิดขึ้นในระดับชุมชน ว่ามีความเป็นไปได้หรือมีปัญหาและอุปสรรคอะไรบ้าง ในอันที่จะทำให้ชุมชนจะบรรลุเป้าหมายในระยะยาวที่ได้วางไว้ ทั้งนี้เพื่อให้รัฐบาลได้ปรับเปลี่ยนนโยบายและกระบวนการดำเนินงานให้เหมาะสมกับสภาพการณ์ที่เกิดขึ้น

เป้าหมายสำคัญของการดำเนินการวิจัยที่ผ่านมา ได้แก่ การศึกษาถึงกระบวนการดำเนินการของกองทุนหมู่บ้าน ทั้งที่เป็นความสำเร็จ ปัญหา และอุปสรรค และเพื่อสร้างความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการสะสมทุนชุมชน โดยนักวิจัยเป็นผู้ศึกษาและทำความเข้าใจสิ่ง

ต่าง ๆ จากมุมมองของชุมชน เพื่อให้ได้ความรู้ที่มีชุมชนเป็นศูนย์กลาง โดยใช้วิธีวิทยาของการสร้างทฤษฎีจากฐานราก (grounded theory) ซึ่งเป็นวิธีวิทยาที่จะช่วยให้ได้ความรู้หรือทฤษฎีที่เหมาะสมจะนำมาใช้ทำความเข้าใจกับชุมชนได้อย่างตรงตรงตามความเป็นจริง โดยคาดหวังว่าผู้วางนโยบายจะได้ใช้ประโยชน์จากกระบวนการวิจัยและความรู้ เพื่อการวางนโยบาย การปรับเปลี่ยนนโยบาย การนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติ การดำเนินการให้เป็นไปตามนโยบาย และการประเมินการดำเนินงานให้บรรลุเป้าหมายในระยะยาวที่ตั้งไว้ อันจะเป็นการเชื่อมโยงการวิจัยกับนโยบาย เพื่อนำไปสู่การเปิดพื้นที่ให้กับความรู้ที่ชุมชนได้สร้างและสะสมมา รวมทั้งเพื่อให้ความรู้ที่สร้างขึ้นมีนัยสำคัญในระดับนโยบาย และเพื่อให้นโยบายต่าง ๆ เกี่ยวกับชุมชนสามารถตอบสนองต่อความต้องการของชุมชนได้อย่างแท้จริง

ในการดำเนินการวิจัย โครงการวิจัยนี้ได้เลือก ชุมชน 53 แห่ง ซึ่งเป็นชุมชนที่มีวิถีการดำรงชีวิตในแบบต่าง ๆ เป็นกรณีศึกษา (case studies) เพื่อทำความเข้าใจกับกระบวนการสะสมทุนชุมชน ซึ่งรวมถึงทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม และทุนเศรษฐกิจ เพื่อทำความเข้าใจกับชุมชนที่มีวิถีการดำรงชีวิตในแบบต่าง ๆ กัน และมีเงื่อนไขความพร้อม และกระบวนการนำกองทุนหมู่บ้านมาดำเนินการแตกต่างกัน วิธีวิทยาของการสร้างทฤษฎีจากฐานรากเน้นการสร้างความรู้จากจุดยืนและมุมมองของชุมชน โดยมีได้มุ่งตรวจสอบความถูกต้องของทฤษฎีที่มีอยู่ ทฤษฎีและความรู้ที่ได้จะมาจากประสบการณ์ การรับรู้ ความคิดของชุมชน

นอกจากนี้ โครงการวิจัยนี้ยังได้เลือกชุมชนอีก 9 แห่งเพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันกับชุมชน โดยใช้วิธีวิทยาของการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (action research) ซึ่งมีกระบวนการวิจัยที่มุ่งเน้นให้ชุมชนกับนักวิจัยได้เรียนรู้ร่วมกันเพื่อแก้ไขปัญหาและอุปสรรคอันเกิดจากการดำเนินงานที่เกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน ๆ โดยนักวิจัยและชุมชนจะร่วมกันประสานงานกับสถาบันวิชาการ องค์กรของรัฐและเอกชน เพื่อเข้ามาร่วมกันทำงานร่วมกับชุมชนเพื่อแก้ไขปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในการดำเนินการเพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้ การวิจัยเชิงปฏิบัติการนี้จะเลือกดำเนินการในชุมชนซึ่งมีปัญหา

อุปสรรคที่ไม่สามารถแก้ไขได้โดยชุมชนเอง ซึ่งกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการจะช่วยให้สามารถเอาชนะอุปสรรค และปัญหาได้

ในภาพรวม ทั้งการวิจัยกรณีศึกษาและการวิจัยเชิงปฏิบัติการ ได้ดำเนินการวิจัยโดยมีวัตถุประสงค์สำคัญ แยกออกเป็น 2 ส่วนใหญ่ ๆ คือส่วนแรกเป็นส่วนที่เกี่ยวกับการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้าน และส่วนที่สอง เป็นส่วนที่มุ่งสร้างความรู้ในเรื่องกระบวนการสะสมทุนชุมชน

ในส่วนแรกซึ่งเป็นการศึกษาประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้าน มุ่งศึกษาในกรอบคลุมในเรื่องดังต่อไปนี้

- (1) ประมวลความรู้และข้อมูลเกี่ยวกับสถานการณ์ของชุมชนที่กองทุนหมู่บ้านได้เข้าไปในช่วงแรก เพื่อให้ผู้วางนโยบายและผู้เกี่ยวข้องได้ทราบเกี่ยวกับการรับรู้ ความคาดหวัง และการให้ความหมายหรือนิยาม (definition) ของกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งการรับรู้นี้จะแตกต่างกันไปตามบริบทและวิถีการดำรงชีวิตของชุมชน การรับรู้ รวมทั้งการประเมินสถานการณ์ของชุมชนของตนเองว่า จะใช้กองทุนชุมชนให้เกิดประโยชน์ทั้งในระยะสั้นระยะยาวอย่างไร มีปัญหาและอุปสรรคอะไรที่จะมีผลต่อการดำเนินงานที่เกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน การรับรู้ ความคาดหวัง และความหมายที่ชุมชนมีต่อกองทุนหมู่บ้านจะมีผลต่อรูปแบบและแนวทางการดำเนินการเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน
- (2) ศึกษากระบวนการดำเนินงานเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน ความสำเร็จ ปัญหา และอุปสรรค ของการดำเนินงาน ของชุมชนที่เงื่อนไขทางด้านวิถีการดำรงชีวิตและทุนชุมชนที่แตกต่างกัน รวมทั้งการประมวลความรู้จากการวิจัยเชิงปฏิบัติการ เพื่อให้ได้ความรู้และข้อมูลสำหรับการปรับทิศทางการวางนโยบายและกรอบการดำเนินงานให้สอดคล้องต่อสถานการณ์ของชุมชน
- (3) ศึกษาผลการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านซึ่งบรรลุเป้าหมายในระดับต่าง ๆ กัน รวมทั้งวิเคราะห์เงื่อนไขและกระบวนการที่นำไปสู่ผลที่เกิดขึ้น เพื่อนำไปสู่การประเมินผลในภาพรวมของกองทุนหมู่บ้าน

ในส่วนที่สองซึ่งเป็นการศึกษาเพื่อสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับกระบวนการสะสมทุนของชุมชน ได้ศึกษากรอบคลุมในประเด็นต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

- (1) แบบแผนวิถีการดำรงชีวิต (mode of living) ของชุมชนที่มีลักษณะหลากหลายแตกต่างกัน ไปตามสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และทรัพยากร โดยวิถีการดำรงชีวิตมีความหมายรวมถึง สิ่งที่ทำให้คนในชุมชนดำรงชีวิตอยู่ได้ เช่น ระบบการผลิต การบริโภค การจัดสรร การแลกเปลี่ยน ระบบความรู้และเทคโนโลยี ระบบความสัมพันธ์

ของคนในสังคมในด้านต่าง ๆ (เช่น ระบบการแลกเปลี่ยน การรวมกลุ่มระบบความคิด ความเชื่อ ฯลฯ ซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ชีวิตชุมชนดำรงอยู่)

- (2) กระบวนการที่วิถีการดำรงชีวิตในรูปแบบต่าง ๆ ของชุมชน สัมพันธ์กับบุคคลและองค์การสังคมภายนอกชุมชน เพื่อให้เกิดความเข้มแข็งและเติบโต หรืออีกนัยหนึ่งเป็นการศึกษาถึงระดับของความพอเพียงของวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนแต่ละรูปแบบว่ามีความพอเพียงในลักษณะใด หรือยังคงต้องพึ่งพิงบุคคลและองค์การภายนอกชุมชนในลักษณะใด
- (3) กระบวนการสะสมทุนชุมชน ซึ่งหมายรวมถึงทุนสังคม ทุนวัฒนธรรม และทุนเศรษฐกิจ อันมีพลวัตของการปรับเปลี่ยนมาจากอดีต ทุนชุมชนเป็นสิ่งชุมชนสร้างขึ้นมา และทำให้ชุมชนดำรงอยู่ได้และสามารถสะสมทุนชุมชนต่อไปได้อย่างต่อเนื่อง จนถึงปัจจุบัน การศึกษากระบวนการสะสมทุนชุมชนจะทำให้เข้าใจถึงความหมายของทุนชุมชนในมิติต่าง ๆ รวมทั้งศักยภาพและจุดอ่อนของชุมชนว่าเป็นอย่างไร
- (4) ในส่วนของทุนทางเศรษฐกิจ จะศึกษาถึงภาวะหนี้สินของคนในชุมชน กระบวนการที่หนี้สินสะสมพอกพูนขึ้น หรือลดน้อยถอยลง รวมทั้งกระบวนการจัดการเกี่ยวกับหนี้สิน ปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้นในการจัดการกับหนี้สิน
- (5) กองทุนหมู่บ้านมีส่วนในการสร้างกระบวนการสะสมทุนชุมชน ซึ่งรวมถึงทุนสังคม ทุนวัฒนธรรม และทุนเศรษฐกิจอย่างไร และกองทุนหมู่บ้านมีปฏิสัมพันธ์กับวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนอย่างไร เช่น ในเรื่องการทำมาหากิน การจัดการกับหนี้สิน การทำงานร่วมกันของชุมชน เป็นต้น

การวิจัยในส่วนที่สองนี้ ได้ตั้งประเด็นคำถามว่า กระบวนการสะสมทุนชุมชนในแต่ละวิถีการดำรงชีวิต เป็นอย่างไร เงื่อนไขต่าง ๆ กัน (เช่น สภาพภูมิศาสตร์ โครงสร้างพื้นฐาน ลักษณะที่ตั้ง ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน จะทำให้ชุมชนมีกระบวนการสะสมทุนชุมชนแตกต่างกันอย่างไร เงื่อนไขและกระบวนการสะสมทุนชุมชนที่ต่อเนื่องยั่งยืน ทำให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชนเป็นอย่างไร การชะลอตัว หรือความเสื่อมถอยของกระบวนการสะสมทุนชุมชนเกิดขึ้นได้อย่างไร มียุทธศาสตร์ใดบ้างที่สามารถนำมาใช้เพื่อแก้ปัญหา

นอกจากนี้ยังตั้งคำถามว่า ทุนชุมชนที่สะสมมาก่อนกองทุนหมู่บ้านจะเริ่มดำเนินการ มีผลต่อการรับรู้ การคาดหวัง และการกำหนดยุทธศาสตร์ในการดำเนินการเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านอย่างไร ชุมชนนิยามความสำเร็จของกองทุนหมู่บ้านอย่างไร และการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านที่ชุมชนนิยามว่าประสบความสำเร็จหรือไม่ประสบความสำเร็จมีลักษณะเป็นอย่างไร และความสำเร็จของกองทุนหมู่บ้านมีผลต่อแนวทางการพัฒนาประเทศในภาพรวมอย่างไร

สำหรับช่วงเวลาในการศึกษาชุมชน โครงการวิจัยนี้ได้แบ่งการศึกษาเป็น 3 ช่วงใหญ่ ๆ ได้แก่ (1) ช่วงก่อนที่ชุมชนจะเข้าสู่กระบวนการพัฒนาไปสู่สังคมสมัยใหม่ (เช่น การผลิตเพื่อขาย การซื้อสินค้าเพื่อบริโภคแทนการผลิตเองเป็นส่วนใหญ่ การแลกเปลี่ยนผ่านกลไกตลาด ฯลฯ) (2) ช่วงที่ชุมชนเข้าสู่สังคมสมัยใหม่ จนถึงช่วงก่อนมีกองทุนหมู่บ้าน (3) ช่วงที่กองทุนหมู่บ้านเข้าไปในชุมชน ซึ่งขณะนี้กำลังอยู่ในช่วงของการติดตามผลการดำเนินงานกองทุนในส่วนที่เกี่ยวกับการเลือกคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านชุดใหม่ การคืนเงินกองทุน และการให้กู้ยืมเงินในปีที่สอง

ความรู้ที่ได้จากกรณีศึกษาได้ช่วยให้เกิดความเข้าใจว่าในแต่ละวิถีการดำรงชีวิตของชุมชน (เช่น การปลูกข้าว การทำไร่ การเลี้ยงสัตว์ การแปรรูปสินค้า การท่องเที่ยวและบริการอื่น ๆ ฯลฯ) จะต้องมีเงื่อนไขใดบ้าง (เช่น ทางด้านภูมิศาสตร์ ระบบตลาด สาธารณูปโภคระบบสินเชื่อ ความรู้และเทคโนโลยี องค์การสนับสนุน ฯลฯ) ใดบ้างที่จะช่วยให้ประสบความสำเร็จในระดับที่ชุมชนมีอำนาจอิสระ (autonomy) และสามารถพึ่งตนเองได้ทั้งในด้านความสัมพันธ์กับองค์กร/บุคคลภายนอก ในด้านความรู้และเทคโนโลยี ในด้านเงินทุน และในด้านการตลาด ซึ่งในแต่ละวิถีการดำรงชีวิตต้องการเครือข่ายของการติดต่อสัมพันธ์ที่แตกต่างกันนับตั้งแต่ระดับชุมชน ระดับอำเภอ ระดับจังหวัด ระดับประเทศ ไปจนถึงระดับโลก (เช่น กรณีของการนำผลผลิตหรือผลิตภัณฑ์ไปขายในตัวจังหวัด กรณีของการส่งออกผลผลิตไปขายต่างประเทศ)

ความหลากหลายของปรากฏการณ์ที่ศึกษาทำให้ได้ภาพตัวแทนของวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนที่ครอบคลุม โดยในแต่ละวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนจะมีรูปแบบต่าง ๆ กัน ซึ่งขึ้นอยู่กับเงื่อนไขหลายประการ อันได้แก่ สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและทรัพยากรของชุมชน ทูทางสังคมอันได้แก่การจัดระบบความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชนในด้านต่าง ๆ เพื่อให้ชีวิตชุมชนดำรงอยู่ได้ ทูวัฒนธรรมอันได้แก่อุดมการณ์ ระบบความคิด ระบบความรู้ และระบบความเชื่อ ของชุมชน และทุนเศรษฐกิจ อันได้แก่การผลิต การบริโภค การแลกเปลี่ยน และการกระจายผลได้จากการผลิต โดยโครงการวิจัยนี้จะศึกษากระบวนการที่ทุนชุมชนได้ถูกสร้าง สะสม และผลิตซ้ำ มานับจากอดีต มาจนถึงปัจจุบัน รวมทั้งศึกษาว่า โครงการกองทุนหมู่บ้านเข้าไปมีปฏิสัมพันธ์กับทุนชุมชนที่มีอยู่อย่างไร และเกิดผลอย่างไรต่อชุมชน อันจะนำไปสู่ความเข้าใจในการดำรงอยู่ของวิถีชีวิตชุมชนว่า มีศักยภาพ และจุดอ่อนอย่างไร เพื่อนำไปสู่การกำหนดยุทธศาสตร์ในการทำงานกับชุมชนเพื่อให้เกิดประโยชน์จากชุมชนให้มากที่สุด

นอกจากนี้ การศึกษาที่ผ่านมายังได้ให้ความสำคัญกับการศึกษาเป้าหมาย นโยบายและกระบวนการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้าน และศึกษาบริบทของชุมชนที่มีผลต่อการดำเนินการของกองทุนหมู่บ้าน โดยให้ความสำคัญกับสถานการณ์ของชุมชนในช่วงก่อนที่กองทุนหมู่บ้านจะเข้าไปในชุมชน เพื่อทำความเข้าใจกับกระบวนการสะสมทุนชุมชนทั้งในด้านสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ โดยได้ศึกษาย้อนไปในอดีตที่ชุมชนมีวิถีการดำรงชีวิตแบบพอเพียง มีการติดต่อกับองค์กร

กรทางสังคมภายนอกชุมชนไม่มากนัก ซึ่งวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนในช่วงนี้มีแนวโน้มจะแตกต่างกันไปตามสภาพภูมิศาสตร์ เช่น ความสูงต่ำของพื้นที่ ความอุดมสมบูรณ์ของดิน แหล่งน้ำ ที่ดินเพื่อการเพาะปลูก ป่าไม้ ทะเล ฯลฯ แต่ละชุมชนจะมีการทำมาหากิน การจัดระบบความสัมพันธ์เพื่อการอยู่ร่วมกัน และการสะสมความรู้ แตกต่างหลากหลายไปตามสภาพแวดล้อม ก่อให้เกิดเป็นกระบวนการสะสมทุนในด้านต่าง ๆ การวิจัยได้ศึกษาถึงการดำรงอยู่ และการสร้างระบบความสัมพันธ์และระบบความรู้ ภายใต้เงื่อนไขทางด้านสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ สังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน ซึ่งจะนำมาสู่ความเข้าใจชุมชนในช่วงที่เข้าสู่กระบวนการพัฒนาประเทศนับจากปี 2504 ซึ่งจะทำให้ความสำคัญกับการเข้ามาของโครงการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน เช่น ถนน ไฟฟ้า ระบบชลประทาน รวมทั้งการเข้ามาของโครงการต่าง ๆ ของรัฐ เพื่อกระตุ้นให้ชุมชนมีการผลิตเพื่อขาย การเข้ามาของเทคโนโลยีและความรู้จากภายนอกชุมชน การเข้ามาของระบบสินเชื่อ ฯลฯ นอกจากนี้ในช่วงเวลาเดียวกันนี้ ก็ได้มีสินค้าต่าง ๆ ทั้งสินค้าเพื่อการผลิต และการบริโภค หลังไหลเข้ามาในชุมชนโดยผ่านกลไกของตลาด ประเด็นคำถามที่สำคัญในช่วงนี้ ก็คือ สิ่งต่าง ๆ ที่หลังไหลเข้ามามีผลต่อกระบวนการสะสมทุนของชุมชนอย่างไร ซึ่งแน่นอนว่า ชุมชนที่มีแบบแผนและกระบวนการสะสมทุนชุมชนที่แตกต่างกันในช่วงก่อนก่อนที่จะเข้าสู่กระบวนการพัฒนาประเทศ จะได้มีกระบวนการปรับเปลี่ยนวิถีการดำรงชีวิตเพื่อสนองต่อการเข้ามาของสิ่งต่าง ๆ ไม่เหมือนกัน และนำไปสู่การมีกระบวนการสะสมทุนชุมชนที่แตกต่างกันด้วย ซึ่งการศึกษาในส่วนนี้จะนำไปสู่ความเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคมของชุมชนในช่วงก่อนที่จะมีโครงการกองทุนหมู่บ้านเข้าไป

กองทุนหมู่บ้านกับการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

ลักษณะพิเศษที่ทำให้กองทุนหมู่บ้านมีความแตกต่างจากแหล่งทุนอื่น ๆ ที่รัฐได้จัดสรรลงไปให้กับชุมชนมาจากหลักการของการกระจายอำนาจที่สำคัญบางอย่างให้กับชุมชน ซึ่งมีผลในทางปฏิบัติดังนี้

1. **ชุมชนมีอิสระในการเลือกคณะกรรมการกองทุนของหมู่บ้านด้วยตนเอง** ในการเลือกคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านซึ่งมีกติกากำหนดว่าสมาชิกในชุมชนต้องมาประชุมร่วมกันอย่างน้อยครั้งหนึ่ง มีส่วนทำให้คนได้รับรู้ร่วมกันว่า เงินกองทุนหมู่บ้านเป็นของชุมชน และกรรมการที่ได้รับเลือกมาก็รู้สึกว่าได้เลือกมาจากสมาชิกของชุมชนอย่างน้อยครั้งหนึ่ง ทำให้คนได้เรียนรู้ประสบการณ์ของการร่วมคิดร่วมรับผิดชอบร่วมกัน ประโยชน์ในส่วนนี้มีแนวโน้มจะเกิดขึ้นในชุมชนที่คนยังไม่ค่อยได้มีโอกาสร่วมทำกิจกรรมในลักษณะนี้มาก่อน การได้เริ่มทำกิจกรรมร่วมกันเช่นนี้ ทำให้คนได้มีโอกาสเรียนรู้การทำงานร่วมกัน ส่วนในชุมชนที่เคยมีประสบการณ์ในการตั้งกองทุนจนประสบความสำเร็จ ก็จะสามารถดำเนินการเกี่ยวกับกองทุนไปได้รวดเร็ว นอกจากนี้ยังมี

ตัวอย่างของชุมชนในภาคอีสาน ที่เคยประสบความล้มเหลวในการตั้งกองทุน โดยมีผู้ชักนำให้ตั้งกองทุน และชุมชนถูกโกงเงินไป ซึ่งทำให้ชุมชนเสียกำลังใจ และไม่กล้ารวมตัวกันตั้งกองทุนขึ้นมาใหม่ แต่การมีกองทุนหมู่บ้านเข้าไป ได้ช่วยกระตุ้นในชุมชนได้มาทำงานร่วมกันอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งเมื่อกองทุนดำเนินไปได้ คนจึงมีกำลังใจขึ้น และได้ความมั่นใจในการทำงานเกี่ยวกับกองทุนกลับมา

2. ชุมชนสามารถกำหนดดอกเบี้ยของเงินกู้ได้เอง โดยทั่วไปกรรมการกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งเลือกจากการทำประชาคมหมู่บ้าน โดยต้องมีสมาชิกของชุมชนอย่างน้อยครึ่งหนึ่งเข้าร่วมประชุม จะเป็นผู้กำหนดว่า จะคิดดอกเบี้ยเงินกู้ในอัตราเท่าไร ซึ่งอัตราดอกเบี้ยที่ชุมชนกำหนดมีแตกต่างกันไปตั้งแต่ร้อยละ 6 บาท ต่อปี ถึง ร้อยละ 15 บาทต่อปี ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเป้าหมายในการให้กู้ยืมเงิน และความต้องการจำเป็นของสมาชิกในชุมชน การคิดอัตราดอกเบี้ยต่ำมักเป็นไปเพื่อช่วยผ่อน คลายภาระค่าใช้จ่ายในเรื่องดอกเบี้ยให้กับสมาชิกของชุมชน บางชุมชนคิดอัตราดอกเบี้ยเดียวกับ เงินกู้ของกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ คือประมาณร้อยละ 12 บาทต่อปี เพื่อไม่ให้เกิดความแตกต่าง ระหว่างแหล่งเงินกู้ที่เป็นของชุมชน ส่วนการคิดอัตราดอกเบี้ยสูงกว่าอัตราดอกเบี้ยของกลุ่มสัจจะ ออมทรัพย์ มักเป็นไปเพื่อจะทำให้กองทุนหมู่บ้านมีเงินเพิ่มพูนขึ้น

3. ชุมชนสามารถกำหนดวงเงินให้กู้ได้เอง การกำหนดวงเงินกู้ของแต่ละชุมชนขึ้นอยู่กับว่ามีผู้ต้องการกู้เงินมากน้อยแค่ไหน ชุมชนที่มีขนาดใหญ่คือมีจำนวนครัวเรือนมาก มักประสบ ปัญหาของการมีผู้ต้องการกู้เงินจำนวนมาก แต่เงินที่จะให้กู้มีไม่เพียงพอ อาจมีการกำหนดวงเงินกู้ ให้ต่ำ เพื่อให้มีโอกาสสมาชิกในชุมชนได้ได้เงินกู้ได้มากขึ้น ส่วนชุมชนที่มีขนาดเล็ก มีจำนวนครัว เรือนไม่มากนักสมาชิกจะมีโอกาสได้รับเงินกู้มากกว่าชุมชนขนาดใหญ่ และอาจมีโอกาสดำเนิน เงินสูงตามไปด้วย นอกจากนี้วงเงินกู้ยังขึ้นอยู่กับปัจจัยอื่น ๆ อีกหลายประการ เช่น กิจกรรมหรือ โครงการที่สมาชิกเสนอมาให้กรรมการพิจารณา ความน่าเชื่อถือของผู้ขอกู้ว่าจะสามารถมีเงินมาใช้ คืนได้ครบตามสัญญา นอกจากนี้ยังมีชุมชนที่สมาชิกของชุมชนเห็นว่า สัมพันธภาพระหว่าง กรรมการกับผู้ขอกู้ก็มีส่วนทำให้ได้รับเงินกู้ตามจำนวนที่ขอมาด้วย

4. ชุมชนเป็นผู้ดำเนินการติดตามและตรวจสอบความสามารถในการใช้เงินคืน ตามสัญญา ซึ่งมีผลทำให้สมาชิกที่กู้เงินไปถูกควบคุมโดยระบบความสัมพันธ์ของคนในหมู่บ้าน ซึ่ง มีความผูกพันใกล้ชิดกัน ต่างรับรู้ข้อมูลข่าวสารของกันและกัน กระบวนการตรวจสอบหรือติดตาม อยู่บนรากฐานของวัฒนธรรมซึ่งยากที่คนจะฝ่าฝืน เหมือนกับการมีเจ้าหน้าที่ของรัฐหรือบุคคลภายนอก มาเป็นผู้ตรวจสอบ ดังนั้น ภายในชุมชน จะทราบว่า สมาชิกมีความพยายามที่จะนำเงินมาคืน ตามสัญญาอย่างน้อยเพียงใด คนที่ผิดสัญญาประสบปัญหาหรือมีความจำเป็นอย่างแท้จริงหรือไม่ โดยทั่วไปชุมชนมีความมั่นใจว่าจะได้เงินคืนตามสัญญาเป็นส่วนใหญ่ การไม่คืนเงิน มักเกิดขึ้นใน กรณีที่มีลักษณะเฉพาะ เช่น ผู้กู้เสียชีวิต หรือย้ายถิ่นหายไปจากชุมชน

5. ชุมชนสามารถวางแผนการใช้ดอกเบี้ยหรือผลได้จากกองทุนเพื่อนำมาใช้ให้เกิด

ประโยชน์กับชุมชนหรือเพื่อเป็นสวัสดิการให้กับสมาชิกของชุมชนได้ อำนาจอิสระของชุมชนที่จะนำดอกผลของกองทุนหมู่บ้านมาใช้เพื่อชุมชน ทำให้ชุมชนหลายแห่งได้วางแผนในการจัดสรรผลได้บางส่วนมาเป็นสวัสดิการให้กับผู้ประสบความยากลำบากในชุมชน หรือเป็นกองทุนเพื่อการศึกษาศึกษาของเด็กที่มาจากครอบครัวที่ยากจน หรือมาทำประโยชน์สาธารณะต่าง ๆ ตามที่ชุมชนเห็นว่าเหมาะสมกับชุมชนแต่ละแห่ง

กองทุนหมู่บ้านกับการเรียนรู้ของชุมชน

การให้อำนาจอิสระกับชุมชนเป็นผู้บริหารจัดการกองทุนเอง ได้ส่งผลทางบวกในด้านการเรียนรู้ของชุมชนส่วนใหญ่เป็นอย่างมาก แม้ว่าบางกองทุนจะมีปัญหาอยู่บ้างในการบริหารงาน แต่โดยรวมแล้ว นับเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่สำคัญของชุมชน ในช่วงระยะเวลาประมาณ 1 กว่าที่ผ่านมา สามารถสรุปการเรียนรู้ และการสร้างทุนสังคมของชุมชน ได้ดังนี้

1. การเรียนรู้ทักษะใหม่เกี่ยวกับการบริหารจัดการ เช่น การทำบัญชี การจัดเก็บข้อมูล แม้ว่าการอบรมในเรื่องดังกล่าวยังมีจุดอ่อนอยู่มาก แต่หลังจากที่อบรม กรรมการจะต้องนำความรู้ไปปฏิบัติจริง ต้องถูกตรวจสอบ และแก้ไข ทำให้กรรมการสามารถพัฒนาความรู้และทักษะได้อย่างต่อเนื่อง มีการหาความรู้เองเพิ่มเติม เช่น จากเยาวชนที่มีความรู้ในชุมชน ครู เป็นต้น

2. การนำบทเรียนจากความสำเร็จและความล้มเหลวในการทำงานพัฒนาในอดีตมาปรับใช้ในการบริหารกองทุนให้ดีขึ้น ชุมชนส่วนใหญ่ล้วนมีประสบการณ์ในการทำงานพัฒนามาก่อน ประสบการณ์ของความล้มเหลวอาจมีมากกว่าประสบการณ์แห่งความสำเร็จ แต่บางชุมชนก็สามารถสรุปบทเรียนจากประสบการณ์เหล่านี้ได้ ซึ่งนับเป็นการเรียนรู้ที่สำคัญมาก

3. การดึงทรัพยากรบุคคลในชุมชนที่มีความรู้ ความชำนาญที่หลากหลายมาร่วมงาน เป็นการขยายขอบข่ายของการเรียนรู้ เช่น ผู้อาวุโสและอดีตผู้นำชุมชน เยาวชนที่ผ่านการศึกษาจากระบบโรงเรียน สตรีแม่บ้าน ครูในโรงเรียน ทำให้เกิดการเรียนรู้จากความแตกต่างเห็นคุณค่าของกันและกัน และตระหนักว่าทรัพยากรบุคคลที่มีค่าและมีความหลากหลาย

4. ชุมชนเรียนรู้ถึงศักยภาพในการทำงานบริหารของสตรี การมีสตรีร่วมเป็นกรรมการถึงกี่หนึ่ง เป็นการทำให้ชุมชนได้ตระหนักถึงความสามารถของสตรีที่สามารถช่วยงานส่วนรวมของชุมชนได้เป็นอย่างดี ซึ่งในอดีตในบางชุมชนไม่ได้ให้ความสำคัญแก่บทบาทในด้านนี้ของสตรีเท่าใดนัก เช่น กรรมการชายมีการยอมรับว่า ผู้หญิงมีความละเอียดถี่ถ้วนในการทำงานมากกว่า ซึ่งเหมาะกับการทำงานเกี่ยวกับเงิน นอกจากนี้ ยังมีความสามารถในการเจรจาโน้มน้าว เวลาทวงหนี้ก็ทำได้ดีกว่า มีความรับผิดชอบในการเข้าร่วมประชุมมากกว่า เป็นต้น

5. การกู้ศักดิ์ศรีของบางชุมชนจากการถูกเพ่งเล็งหรือดูถูกจากคนภายนอกและทางราชการ ตัวอย่างเช่น ในพื้นที่วิจัยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีหมู่บ้าน 2 แห่งที่ตกอยู่ในสถานภาพ

เช่นนี้ คือ หมู่บ้านหนึ่งถูกกล่าวหาว่าเป็นหมู่บ้านที่เล่นการพนันและเล่นหวย ไม่มีศักยภาพในการพัฒนา ส่วนอีกหมู่บ้านหนึ่งถูกร้องเรียน (เข้าใจว่าจากคนในหมู่บ้านเดียวกัน) ผ่าน เว็บไซต์ของกรมการปกครองเกี่ยวกับการบริหารงานกองทุนหมู่บ้านตั้งแต่ช่วงเริ่มโครงการในปีแรก ทำให้กรรมการกองทุนของทั้งสองหมู่บ้านต่างพยายามปรับปรุงในด้านการบริหารงาน เพื่อพิสูจน์ให้คนภายนอกเห็นว่า ชุมชนไม่ได้เป็นอย่างที่ถูกกล่าวหา และเรียกศักดิ์ศรีของชุมชนกลับคืนมา ปรากฏว่าทั้ง 2 ชุมชนสามารถบริหารจัดการกองทุนได้เป็นอย่างดี

6. ความพยายามในการคิดค้นหาทางแก้ปัญหาความอ่อนแอของชุมชน บางชุมชนมีทุนสังคมอ่อนแอเป็นพื้นฐาน และประสบการณ์ในการพัฒนาส่วนใหญ่ก็เป็นความล้มเหลว ทำให้คนในหมู่บ้านหมดความศรัทธาในการทำงานเพื่อส่วนรวม ในชุมชนแบบนี้ชุมชนหนึ่งในพื้นที่วิจัย กรรมการกองทุนได้ร่วมกันปรึกษาหารือ เพื่อหาทางสร้างจุดร่วมในชุมชนขึ้น ความคิดที่สรุปได้คือ ต้องสร้างโครงการเล็ก ๆ ที่ก่อประโยชน์โดยตรงต่อชาวบ้านและทำให้สำเร็จ ทั้งนี้เพื่อสร้างความเชื่อมั่นและกำลังใจในหมู่ชาวบ้าน ตัวอย่างโครงการที่คิดขึ้นคือโครงการซื้อเครื่องอัดฟาง (กองทุนหมู่บ้านทำให้มีวัวควายมากขึ้นในชุมชน จนขาดแคลนหญ้าสำหรับวัวควาย) ซึ่งเมื่อทำสำเร็จก็สามารถทำให้คนในชุมชนเห็นประโยชน์ของการทำงานร่วมกัน

ข้อจำกัดของการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้าน

อย่างไรก็ตาม ในหลาย ๆ กรณี การดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านยังมีข้อจำกัดบางประการ สำหรับสมาชิกของชุมชนที่ต้องการกู้เงินกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งพอสรุปได้ดังนี้

1. แม้ว่ากองทุนหมู่บ้านจะยึดหลักการของการกระจายอำนาจในด้านการดำเนินการของกองทุนหมู่บ้านไปให้กับชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการตั้งกรรมการกองทุนหมู่บ้าน การหนดดอกเบี้ย การติดตามการกู้เงิน และการนำผลได้จากกองทุนมาใช้ประโยชน์ แต่กองทุนหมู่บ้านก็ยังมีระเบียบคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ ว่าด้วยการจัดตั้งและบริหารกองทุนหมู่บ้าน และชุมชนเมืองแห่งชาติ ซึ่งมีข้อกำหนดเกี่ยวกับการตั้งคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน ทำบัญชี การส่งคืนเงินกู้ ระยะเวลาในการชำระเงินกู้คืนเงิน รวมทั้งยังได้ตั้งคณะกรรมการระดับจังหวัด และคณะกรรมการสนับสนุนระดับอำเภอ ขึ้นมาทำหน้าที่ในการดูแลการดำเนินงานของกองทุนให้เป็นไปตามระเบียบ ซึ่งก่อให้เกิดภาพของการควบคุมและติดตามการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านในลักษณะของระบบราชการ ซึ่งมีผลทำให้ชุมชนหลายแห่งมองว่า การทำงานเกี่ยวกับกองทุนเป็นเรื่องละเอียดอ่อน เสี่ยงต่อการกระทำผิด และการลงโทษ จึงทำให้คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านทำงานด้วยความระมัดระวังและเข้มงวด จนทำให้ไม่กล้าคิดทำอะไรในเชิงสร้างสรรค์ที่อาจเสี่ยงต่อการทำผิดระเบียบ

2. คณะกรรมการกองทุนซึ่งเป็นผู้รับผิดชอบเรื่องกองทุนหมู่บ้าน มีความรู้สึกว่าการ

ดำเนินการเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านมีความยุ่งยากมาก โดยเฉพาะในเรื่องการทํำบัญชีและการที่ต้องกรอกเอกสารข้อมูลต่าง ๆ ทำให้ต้องใช้เวลาไปในเรื่องการบริหารจัดการค่อนข้างมาก การอบรมที่ผ่านมา วิทยากรยังขาดความชำนาญและประสบการณ์ และยังมีการเปลี่ยนแปลงแบบฟอร์มหรือวิธีการอีกด้วยทำให้การดำเนินงานยังไม่ราบรื่น

3. ระยะเวลาของการกู้เงิน ระเบียบคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ ว่าด้วยการจัดตั้งและบริหารกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ ยังได้กำหนดระยะเวลาชำระคืนเงินกู้ ทั้งเงินต้นพร้อมดอกเบี้ยให้เสร็จสิ้นภายในกำหนดระยะเวลาไม่เกิน 1 ปีนับแต่วันทำสัญญา ซึ่งการกำหนดรอบของการคืนเงินไว้อย่างเข้มงวดเช่นนี้ ทำให้เกิดข้อจำกัดของการนำเงินไปใช้ในกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ผลได้จากกิจกรรมทางเศรษฐกิจนั้น ๆ อาจเกินระยะเวลาที่กำหนดไว้ในสัญญาการกู้เงิน ทำให้คนที่กู้เงินไปต้องพยายามหาเงินจากแหล่งอื่นมาใช้คืน เช่น จากการทำงานรับจ้าง หรือการกู้เงินระยะสั้นซึ่งมีดอกเบี้ยสูงมาใช้คืนกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งเป็นการเพิ่มภาระค่าดอกเบี้ยโดยไม่จำเป็น ดังนั้นจึงควรมีความยืดหยุ่นให้ชุมชนมีอำนาจในการกำหนดระยะเวลาของการใช้คืนเงินในระยะเวลาที่ยาวกว่าที่เป็นอยู่ได้ เพื่อให้กองทุนหมู่บ้านสามารถสนองความต้องการของชุมชนได้มากกว่าที่เป็นอยู่

4. การทำงานของคณะกรรมการกองทุนระดับหมู่บ้าน มีความหลากหลายขึ้นอยู่กับเงื่อนไขเดิมของชุมชนว่า มีระบบความสัมพันธ์ภายในชุมชนเป็นอย่างไร หากภายในชุมชนมีความขัดแย้ง แยกออกเป็นกลุ่มเป็นพวก คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านมีแนวโน้มจะดำเนินการเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านเพื่อประโยชน์ของพรรคพวกตนเอง ทำให้คนในชุมชนบางส่วนรู้สึกว่าไม่ได้รับความเป็นธรรมในการกู้เงิน หรือหากในชุมชนมีผู้นำที่มีอำนาจสูง อาจรวบอำนาจการตัดสินใจต่าง ๆ ไว้ที่ตนเองหรือพรรคพวกไม่กี่คน โดยที่กรรมการอื่น ๆ และคนในชุมชนไม่มีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ซึ่งการทำงานของคณะกรรมการนับว่ามีส่วนสำคัญต่อการที่คนในชุมชนจะได้รับผลจากการมีกองทุนหมู่บ้าน ดังนั้นในการประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน ควรมีการนำเสนอรูปแบบของคณะกรรมการกองทุนที่ได้ทำงานให้เกิดผลดีกับหมู่บ้าน และมีการวิพากษ์รูปแบบของคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านที่ก่อให้เกิดผลในทางลบ ซึ่งจะเป็นการสร้างมาตรฐานแบบไม่เป็นทางการสำหรับคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน และทำให้ชุมชนรับรู้ ว่า ชุมชนสามารถปรับเปลี่ยนและควบคุมการทำงานของคณะกรรมการได้

5. ความวิตกกังวลว่า จะเกิดหนี้สูญทำให้คณะกรรมการกองทุนมีความระมัดระวังเกี่ยวกับการใช้เงินจากกองทุนหมู่บ้านสูงมาก เพราะเกรงว่า หากเงินสูญไปจะต้องมีผู้รับผิดชอบ ดังนั้นในการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน จะยึดหลักการของการที่จะไม่ให้เกิดภาวะหนี้สูญ โดยไม่ให้คนกู้เงินไปทำกิจกรรมที่เสี่ยงต่อการขาดทุน ซึ่งจะทำให้กองทุนหมู่บ้านหมดไป ทำให้ขาดความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ หรือความกล้าที่จะนำเงินกองทุนมาทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ต้องอาศัยความร่วมมือ

มือร่วมใจของคน เพราะเกรงว่าอาจเกิดปัญหา ซึ่งมีแนวโน้มทำให้มีการใช้เงินกองทุนในระดับปัจเจกบุคคล มากกว่าจะมุ่งให้คนรวมกลุ่มกันเพื่อทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ต้องใช้ทุนสูง ดังนั้นเงินจากกองทุนหมู่บ้านมีแนวโน้มจะถูกนำมาใช้ในกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่อยู่ในวิถีการผลิตและวงจรเศรษฐกิจแบบเดิม ชุมชนยังไม่สามารถใช้เงินกองทุนเพื่อเปิดมิติของการมีส่วนร่วมทางเศรษฐกิจในรูปแบบใหม่ ไม่ว่าจะเป็นการผลิต การบรรจุหีบห่อ และการตลาด ฯลฯ ซึ่งส่วนหนึ่งน่าจะเป็นเพราะยังไม่ได้มีการพัฒนาความรู้ และการสร้างระบบที่จะช่วยให้ชุมชนสามารถนำเงินจากกองทุนหมู่บ้านไปใช้เพื่อเปิดมิติใหม่ ๆ ในการดำรงชีวิต

6. การใช้คืนเงินกู้ แม้ว่าจะมีบางส่วนของผู้กู้เงินที่สามารถนำเงินที่กู้จากกองทุนหมู่บ้านไปใช้ในการทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ก่อให้เกิดผลตอบแทน และสามารถนำเงินต้นและดอกเบี้ยมาใช้คืนได้ภายในระยะเวลาที่กำหนด แต่ก็จะมีผู้กู้เงินบางส่วนที่ได้วางแผนการใช้เงินคืนตามยุทธศาสตร์ที่เคยทำกันมาเป็นประจำ คือหาแหล่งรายได้จากหลาย ๆ แหล่ง เช่น การทำนา การปลูกพืชไร่ การรับจ้าง หรืองานหัตถกรรม ฯลฯ เพื่อรวบรวมเงินมาใช้คืน โดยไม่มุ่งเน้นว่าจะได้มาจากกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ได้กู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านไปลงทุน ทั้งนี้ชาวบ้านอาจใช้วิธีการหาเงินมาคืนให้กับกองทุนหมู่บ้าน แล้วจึงค่อยกู้ใหม่ภายหลัง ซึ่งอาจทำให้ชาวบ้านตกอยู่ภายในวัฏจักรของการเป็นหนี้กองทุนหมู่บ้านได้ เหมือนกับแหล่งเงินกู้อื่น ๆ ที่มีอยู่แล้วในชุมชน ตัวอย่างปัญหาในการลงทุนและการใช้คืนเงินกู้ เช่น

- กิจกรรมที่กู้เงินไปลงทุนประสบกับการขาดทุน เช่น ในพื้นที่วิจัยของภาคตะวันออก เชียงเหนือ มีการลงทุนปลูกแตงกวา ซึ่งในปีเพาะปลูก 2545 แตงมีราคาตกต่ำมาก ทำให้เกษตรกรที่กู้เงินไปลงทุนประสบกับภาวะขาดทุนทั้งหมด
- กิจกรรมที่กู้เงินไปลงทุนไม่สามารถถอนทุนหรือสร้างกำไรได้ภายในระยะเวลา 1 ปี เช่น การลงทุนซื้อวัวควายมาเลี้ยงเพื่อเอาลูก ซึ่งลูกวัวควายจะยังไม่โตพอที่จะขายได้ภายในเวลา 1 ปี ในเรื่องนี้ เกษตรกรจะทราบดีตั้งแต่ก่อนกู้ แต่ก็คิดว่า จะสามารถหาเงินจากการรับจ้าง หรืออื่นๆ มาใช้คืนได้ หรือบางทีก็คิดจะใช้วัวควายที่มีอยู่เดิมเป็นหลักฐานในการลงทุนแทน นอกจากนี้ ยังมีการลงทุนอื่นๆอีกที่ไม่สามารถคืนทุนได้ใน 1 ปี เช่น การลงทุนปรับที่นา และการลงทุนขุดสระเพื่อทำเกษตรผสมผสาน แต่กิจกรรมทั้ง 3 ประการดังกล่าวนี้ สามารถสร้างผลกำไรและความมั่นคงทางเศรษฐกิจได้ในระยะยาว จึงนับว่าคุ้มกับการลงทุน เพียงแต่ไม่สอดคล้องกับเงื่อนไขของกองทุนเท่านั้น
- เงินที่กู้มาไม่เพียงพอกับการลงทุน เพราะขาดการณินิด หรือเพราะเงินตกมาช้า เช่น ในการซื้อวัว วัวมีราคาขึ้นเร็ว เงินที่กู้มาได้ ไม่พอที่จะซื้อ จึงนำเงินไปใช้จ่ายด้านอื่นแทน

- บางกรณีจึงใจบอเหตุผลการกู้ผิดไปจากความเป็นจริง เช่น ต้องการกู้เงินเพื่อใช้จ่ายในการเดินทางไปทำงานในต่างถิ่น แต่กลัวว่าจะไม่ได้รับอนุมัติ จึงบอกว่าจะนำไปซื้อวัว
- ช่วงจังหวะเวลาที่เงินกู้ตกมาไปตรงกับรอบการผลิตอย่างอื่นที่ต้องการเงินพอดี เช่น ชาวบ้านต้องการกู้เงินซื้อวัว แต่เงินตกมาในช่วงที่เป็นฤดูปลูกแต่ง ชาวบ้านจึงนำเงินไปลงทุนปลูกแต่งก่อน โดยวางแผนว่าเมื่อได้กำไรจากแต่งแล้วจึงค่อยนำไปซื้อวัว แต่ปรากฏว่า ปีนั้นแต่งราคาตก จึงไม่มีเงินไปซื้อวัว

วิธีการหาเงินมาใช้คืนกองทุนหมู่บ้าน ในกรณีที่การลงทุนมีปัญหา

1. นำเงินจากกิจกรรมส่วนอื่น ๆ มาใช้คืน เช่น การไปรับจ้าง การขายผลผลิตทางการเกษตรอื่น วิธีการนี้จะทำสำเร็จในกลุ่มที่มีการวางแผนเตรียมการเพื่อหาเงินมาใช้คืนเป็นอย่างดี บางคนสามารถหาเงินมาใช้คืนได้ครบ บางคนหามาได้เพียงบางส่วน ก็ใช้การกู้เงินเสริม
2. การกู้ยืมเงินระยะสั้น มีแหล่งกู้ยืมเงินหลายแบบ ดังนี้
 - 2.1 กู้ยืมจากญาติพี่น้อง ส่วนใหญ่เป็นการกู้ยืมระยะสั้น (เพราะจะได้เงินกู้จากกองทุนอีกในรอบต่อไป) ก็มักจะไม่มีดอกเบี้ย เพราะถือว่าเป็นการช่วยเหลือกันในกลุ่มญาติพี่น้อง
 - 2.2 การหมุนกู้กันภายในกลุ่ม เช่น กลุ่ม 3 คนที่รับค้ำประกันกัน จะไปกู้เงินมาเพียงคนเดียว (จากญาติ หรือนายทุนเงินกู้แล้วแต่กรณี) เมื่อได้เงินกู้รอบต่อไปจากกองทุน ก็คืนเงินไป และนำเงินกู้ของตนที่ยืมมาได้จากกองทุนหมู่บ้าน ให้อีกคนหนึ่งไปใช้หนี้กองทุน จนครบทั้งสามคน
 - 2.3 กรรมการหรือผู้นำหมู่บ้านช่วยหาเงินกู้ที่ไม่มีดอกเบี้ยให้ เช่น นำเงินจากกลุ่มออมทรัพย์ของหมู่บ้าน มาหมุนให้สมาชิกกู้ยืมไปใช้หนี้กองทุน โดยไม่เสียดอกเบี้ย
 - 2.4 กรรมการกองทุนหาแหล่งเงินกู้ระยะสั้นที่มีดอกเบี้ยให้ โดยเอาสถานะภาพของตนเองเป็นประกัน

ปัญหาและอุปสรรคของการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน

กองทุนหมู่บ้านมีการบริหารงานโดยคณะกรรมการที่ได้มาจากการเลือกตั้งโดยประชาชนในหมู่บ้าน โดยส่วนใหญ่กรรมการกองทุนจะมีจำนวน 15 คน (ตามระเบียบให้มีได้ตั้งแต่ 9 คนถึง 15 คน) โดยเป็นสตรีครึ่งหนึ่งตามที่กำหนดไว้ในระเบียบ ถึงแม้ว่าหมู่บ้านส่วนใหญ่จะเคยมีประสบ

การณ้มาบ้างแล้วในการบริหารจัดการโครงการพัฒนาต่างๆซึ่งหน่วยงานพัฒนาของรัฐนำเข้าไป รวมทั้งการบริหารกองทุนต่างๆด้วย เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กองทุน กข. คจ. กองทุนบ้านโอง ธนาคาร ข้าว ศูนย์สาธิตการตลาด (ร้านค้าชุมชน) เป็นต้น แต่ส่วนใหญ่เงินและทรัพยากรเหล่านี้ในแต่ละโครงการจะเป็นจำนวนไม่มากนัก (แม้ว่าเมื่อนำมารวมกันจะเป็นจำนวนมากก็ตาม) ดังนั้น การบริหารงานกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งเป็นเงินทุนหมุนเวียน มิใช่เงินให้เปล่า จึงสร้างความหนักใจให้แก่ กรรมการกองทุนพอสมควร ปัญหาและอุปสรรคที่พบในบางกองทุนที่ไม่เข้มแข็ง มีดังต่อไปนี้

1 กรรมการไม่มีประสบการณ์และทักษะในการบริหารกองทุนหมุนเวียน ซึ่งมีเงินจำนวนมากมาก่อน ทำให้เกิดความไม่มั่นใจ กังวลใจ เกร็งว่าต้องทำตามระเบียบ ประกอบกับการที่ระเบียบและแบบฟอร์มต่างๆในระยะแรกยังไม่ลงตัว มีการเปลี่ยนแปลงอยู่บ่อยๆ ก็ยังทำให้ กรรมการเกิดความสับสน บางส่วนที่ไม่ได้รับข้อมูลที่ชัดเจนก็มีผลต่อการปฏิบัติมาก

2 การฝึกอบรมกรรมการมีน้อยและไม่มีคุณภาพ ในสภาพที่กรรมการไม่มีประสบการณ์และทักษะ การอบรมเพิ่มพูนความรู้ ทักษะ และการจัดเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ตลอดจนการจัดศึกษาดูงาน จึงเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง กรรมการเองส่วนใหญ่ยังขาดทั้งทักษะในด้านการบริหารกองทุน เช่น การทำบัญชี การพิจารณาโครงการ การติดตามงาน และทักษะด้านการพัฒนา แต่ปรากฏว่า การฝึกอบรมที่ทางราชการจัดให้กรรมการกลับมีน้อยมาก และไม่มีคุณภาพ ส่วนใหญ่กรรมการจะเรียนรู้ทักษะในการจัดระบบข้อมูล การทำบัญชี อย่างไม่เป็นทางการจาก กรรมการบางคนที่เป็นข้าราชการหรือข้าราชการบำนาญ

3 คนที่เสียสละทำงานเพื่อส่วนรวมมีจำนวนน้อย ทำให้กรรมการต้องรับตำแหน่งซ้ำซ้อน ในปัจจุบัน คนในชุมชนชนบทต้องทำงานหลายๆอย่างจึงสามารถอยู่รอดได้ ทั้งการทำนา ทำไร่ รับจ้างในท้องถิ่น รับจ้างต่างถิ่น คนจำนวนมากจึงมุ่งอยู่แต่การทำมาหากินเลี้ยงปากท้อง การที่จะหาคนที่เสียสละเวลามาทำงานส่วนรวมในบางชุมชนจึงเป็นเรื่องไม่ง่าย กรรมการที่ถูกเลือกเข้ามาจึงมักมีงานส่วนรวมด้านอื่นอยู่แล้ว จึงต้องรับภาระหนัก และบางครั้งไม่สามารถทำงานได้เต็มที่ จนเกิดความท้อ อยากจะลาออก

4 ขาดประสบการณ์และความเชื่อมั่นในการทำงานเป็นกลุ่ม บางชุมชนแม้จะเคยมีโครงการพัฒนาของรัฐเข้ามา ซึ่งมักเน้นในเรื่องการทำงานเป็นกลุ่ม แต่เป็นกลุ่มแบบฉาบฉวย บางทีกลุ่มก็ล้ม เพราะคนมักคิดเอาประโยชน์จากกลุ่ม จากประสบการณ์เชิงลบเช่นนี้ ทำให้ชาวบ้านมีทัศนคติไม่ดีต่อการทำงานเป็นกลุ่มและต่อคนที่เข้ามาทำงาน ทำให้คนดีและคนที่มีความสามารถไม่ต้องการทำงานเพื่อส่วนรวม

5 กรรมการไม่เข้าใจบทบาทหน้าที่ตามตำแหน่งของตน กรรมการกองทุนบางแห่งไม่เข้าใจในภาระหน้าที่ตามตำแหน่ง หรือบางทีเข้าใจแต่ไม่ทำงาน ทำให้งานไปตกหนักที่กรรมการเพียงบางคน “บางคนมีตำแหน่งประชาสัมพันธ์ ก็ไปทำหน้าที่ทวงหนี้” เป็นต้น

6 กรรมการไม่มีวิธีการควบคุมไม่ให้สมาชิกใช้เงินผิดวัตถุประสงค์ ส่วนหนึ่งเป็นเพราะการติดตามงานหย่อนยาน แต่อีกส่วนหนึ่งก็เป็นเพราะกรรมการเองก็เข้าใจว่าเป็นวิธปฏิบัติที่ทำกันอยู่เป็นประจำ ถือว่าเมื่อได้เงินไปแล้วก็เป็นสิทธิของผู้กู้ ขอให้หาเงินมาใช้ให้ได้ก็พอ (ในขณะที่บางชุมชนที่กรรมการเข้มแข็ง อาจมีการแยกแยะว่าการใช้เงินผิดวัตถุประสงค์ เป็นไปอย่างสมควรหรือไม่ ถ้าเป็นเหตุสุดวิสัยจริงๆ ก็จะอนุโลม แต่ถ้าไม่มีเหตุอันสมควร ก็จะตัดเงินกู้ในครั้งต่อไปลง เป็นต้น)

กองทุนหมู่บ้านกับการกระตุ้นเศรษฐกิจในระดับรากหญ้า

เศรษฐกิจของหมู่บ้านเป็นระบบที่มีความซับซ้อน และมีความหลากหลายแตกต่างกันไปตามวิถีการดำรงชีวิต แต่ในภาพรวมพอจะเห็นได้ว่า การดำรงชีวิตของชุมชนต้องอาศัยเงินเป็นปัจจัยสำคัญในการผลิตและการบริโภคสูงมาก แม้ว่าจะระดับของเงินทุนที่ต้องใช้เพื่อการผลิตและการบริโภคจะมีความแตกต่างกันไป แต่โดยทั่วไป สมาชิกของชุมชนจะให้ความสำคัญกับเงินในฐานะที่เป็น "ทุน" ซึ่งจะทำให้ได้มาซึ่งปัจจัยในการผลิต การบริโภค และการเข้าถึงบริการต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นสาธารณูปโภค สิ่งอำนวยความสะดวก การศึกษาของลูกหลาน การรักษาพยาบาล

แหล่งที่มาของเงินทุนสำหรับคนในหมู่บ้านมีหลายแหล่ง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับระดับเศรษฐกิจและกิจกรรมทางเศรษฐกิจของสมาชิกในชุมชน ชุมชนบางแห่งมีกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ต้องใช้ทุนสูงมาก และเป็นการลงทุนระยะยาว เช่น การทำประมงในเขตชายฝั่งทะเลของชุมชนในจังหวัดระยอง การบริการโรงแรมและบังกालที่พักรสำหรับนักท่องเที่ยวในชุมชนของจังหวัดภูเก็ต บางชุมชนมีกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่มีการลงทุนปานกลาง เช่น การทอดผ้าไหมในชุมชนของจังหวัดสุรินทร์ หรือการค้าขาย การเลี้ยงวัว เลี้ยงหมู ในหมู่บ้านต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่ทั่วไป

นัยสำคัญของกองทุนหมู่บ้านในการกระตุ้นกิจกรรมทางเศรษฐกิจของหมู่บ้านมีความแตกต่างกันไปตามกิจกรรมทางเศรษฐกิจของชุมชนที่ดำรงอยู่ก่อนหน้าที่กองทุนหมู่บ้านจะเข้าไป และยังขึ้นอยู่กับระดับความต้องการเงินทุนเพื่อทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจด้วย ซึ่งในเบื้องต้นอาจแบ่งได้ดังนี้

1. ชุมชนที่กิจกรรมทางเศรษฐกิจต้องการเงินทุนในระดับสูง สมาชิกของชุมชนซึ่งทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจในลักษณะนี้ต้องใช้เงินทุนสูงมาก แหล่งเงินทุนที่สำคัญอาจออกมาในลักษณะของการลงทุนกันไประหว่างสมาชิกที่มาวมกลุ่มกัน หรือหากต้องการกู้เงินจากแหล่งเงินก็จะกู้จากแหล่งเงินที่สามารถปล่อยเงินกู้จำนวนมากได้ เช่น ธนาคารพาณิชย์ ธนาคารเพื่อการเกษตร (ธกส.) ชุมชนที่มีสมาชิกซึ่งมีการทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ต้องการเงินทุนขนาดใหญ่เช่นนี้ จะมีความต้องการพึ่งพาเงินจากกองทุนหมู่บ้านค่อนข้างน้อย ทั้งนี้เนื่องจากวงเงินให้กู้ของกองทุนหมู่บ้านค่อนข้างต่ำสำหรับคนกลุ่มนี้

2. **ชุมชนที่มีกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ต้องการเงินทุนในระดับที่ไม่สูงมากนัก** เป็นชุมชนที่สมาชิกมีความต้องการเงินมาใช้ในการทำกิจกรรมการผลิต และเพื่อการบริโภคซึ่งโดยทั่วไป แม้ชุมชนจะมีแหล่งเงินสำหรับการกู้ยืมอยู่บ้างแล้ว เช่น ธกส. กองทุนสัจจะออมทรัพย์ของหมู่บ้าน หรือของชุมชนหมู่บ้าน เครดิตยูเนียน โครงการแก้ไขปัญหาคความยากจน (กข.คจ) รวมทั้งกลุ่มอาชีพหรือกองทุนอื่น ๆ ที่ชาวบ้านรวมกลุ่มกันตั้งขึ้นมา แต่โดยทั่วไป แหล่งเงินทุนที่มีอยู่ก็ยังไม่เพียงพอต่อความต้องการของสมาชิกในชุมชน ชุมชนที่มีพื้นฐานทางเศรษฐกิจในลักษณะนี้จะให้ความสำคัญกับกองทุนหมู่บ้านในฐานะเป็นแหล่งเงินทุนที่เพิ่มเข้ามา และมีส่วนช่วยบรรเทาการขาดแคลนเงินกู้ หรือในหลาย ๆ กรณี ชุมชนถือว่ากองทุนหมู่บ้านได้ช่วยเพิ่มแหล่งเงินหมุนเวียนหนี้สินให้กับชุมชนด้วย การกระตุ้นกิจกรรมทางเศรษฐกิจของชุมชนอาจมีในลักษณะต่างๆ ดังนี้

1. การเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตในกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่กำลังทำอยู่แล้ว

สมาชิกในชุมชนมีกิจกรรมทางเศรษฐกิจเป็นฐานเดิมอยู่แล้ว เช่น การทำนา การทำสวน การทอผ้า การปลูกผัก แต่การลงทุนเพื่อปรับปรุงประสิทธิภาพในการผลิตหรือเพื่อเพิ่มผลผลิตยังทำได้ไม่เต็มที่ เมื่อมีเงินกองทุนให้กู้ยืม คนมีการกู้ยืมเงินไปเพื่อลงทุนในการผลิตเพิ่มขึ้น เช่น การซื้อปุ๋ยมาทนุบำรุงสวน หรือใส่ในนาข้าว การซื้อเส้นไหมมาทอเพิ่มขึ้น การนำเงินมาลงทุนในการค้าขายโดยสามารถซื้อสินค้ามาขายเพิ่มมากขึ้นกว่าเดิม หรือการนำเงินมาซื้อวัสดุเพื่อการทำหัตถกรรม เช่น ไม้ตาล ไม้ไผ่ เพื่อนำมาประดิษฐ์ หรือประกอบเป็นผลิตภัณฑ์ โดยสามารถเพิ่มการผลิตได้สูงกว่าเดิม ซึ่งผลที่คนได้รับในกรณีนี้มีทั้งในส่วนที่ช่วยให้ผลิตภาพในการผลิตสูงขึ้น ปริมาณการผลิตสูงขึ้น และผลผลิตมีคุณภาพดีขึ้น

2. **การเพิ่มกิจกรรมทางเศรษฐกิจใหม่ ๆ** คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านกำหนดหลักเกณฑ์ในการกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านว่าควรเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ก่อให้เกิดรายได้ เช่น เลี้ยงหมู เลี้ยงวัว ค้าขาย ฯลฯ ไม่ให้นำเงินไปซื้อสิ่งอำนวยความสะดวก ทำให้สมาชิกในชุมชนพยายามมองหาช่องทางในการทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่อาจไม่เคยทำมาก่อน แต่เห็นว่าพอจะริเริ่มทำได้หากมีเงินทุน ทำให้มีกิจกรรมบางอย่างเกิดขึ้น ในหลายพื้นที่ ไม่เคยมีการเลี้ยงหมู เลี้ยงวัว ปลูกผัก เลี้ยงปลา หรือค้าขาย มาก่อน ก็มีคนเริ่มทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจเพิ่มขึ้นโดยใช้เงินที่กู้มาจากกองทุนหมู่บ้าน

3. **การเพิ่มโอกาสของการได้เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต** ในหลาย ๆ กรณี สมาชิกในชุมชนมีกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ได้ทำมาก่อนหน้าที่กองทุนหมู่บ้านจะเข้ามา โดยที่คนเหล่านั้นไม่มีเงินทุนเพียงพอที่จะได้เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต เช่น อุปกรณ์การเชื่อมเหล็ก ตู้อบขนม เครื่องซักผ้าสำหรับรับจ้างซักเสื้อผ้า ฯลฯ บุคคลเหล่านั้นสามารถกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านไปซื้ออุปกรณ์ เครื่องมือเครื่องใช้ หรือบางกรณีสามารถนำไปไถ่ถอนที่ดิน ทำ

ให้ได้มีโอกาสเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต ทำงานได้สะดวกขึ้น รวดเร็วขึ้น มีความมั่นคงในงานอาชีพมากขึ้น และยังช่วยลดภาระค่าใช้จ่ายในการที่ต้องไปเช่าปัจจัยการผลิตด้วย

4 การลดภาระค่าดอกเบี้ย ในการทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจ สมาชิกในชุมชนจำนวนมากต้องใช้วิธีกู้ยืมเงิน และเสียค่าดอกเบี้ยในอัตราสูงบ้าง ต่ำบ้าง ในกรณีที่คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน กำหนดอัตราดอกเบี้ยที่ต่ำกว่าอัตราดอกเบี้ยที่คนกู้กันโดยทั่วไป คนสามารถมากู้เงินจากกองทุนหมู่บ้าน และนำไปใช้คืนแหล่งเงินกู้ที่คิดดอกเบี้ยสูงกว่า ซึ่งช่วยให้สามารถนำเงินไปทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจในส่วนอื่น ๆ ได้

โดยทั่วไป อาจกล่าวได้ว่า ชุมชนที่มีวิถีการดำรงชีวิตที่ต้องอาศัยเงินทุนในระดับไม่สูงนัก การเข้าไปของกองทุนหมู่บ้าน มีแนวโน้มจะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเศรษฐกิจระดับฐานราก โดยสมาชิกของชุมชนจะได้รับการกระตุ้นหรือสนับสนุนให้มีการเปลี่ยนแปลงในกิจกรรมทางเศรษฐกิจในหลาย ๆ รูปแบบ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขเดิมก่อนหน้าที่จะมีกองทุนหมู่บ้าน

3. ชุมชนซึ่งสมาชิกส่วนใหญ่มีฐานะยากจน มีกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เป็นของตนเองน้อยอาจมีการทำนา เลี้ยงสัตว์ ปลูกพืชผัก อยู่บ้าง แต่รายได้หลักมาจากการรับจ้าง สมาชิกในชุมชนลักษณะนี้จะให้ความสำคัญกับกองทุนหมู่บ้านในฐานะที่เป็นแหล่งเงินกู้ที่มีดอกเบี้ยต่ำ คือมีการกู้เงินไปใช้คืนแหล่งเงินที่มีการคิดอัตราดอกเบี้ยสูงกว่า ถือว่าเป็นการ "ลดค่าใช้จ่าย" สำหรับปัจเจกบุคคล ส่วนการกู้เงินไปเพื่อการทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจอื่น ๆ อาจยังคงมีข้อจำกัด เพราะไม่เคยทำมาก่อนและไม่มีความรู้ที่จะทำได้กำไร หรือไม่แน่ใจว่าจะทำได้ประสบความสำเร็จ จึงมีความวิตกว่าจะไม่สามารถหาเงินมาใช้คืนได้ ดังนั้นการกู้เงินอาจไม่สามารถเพิ่มรายได้โดยตรง แต่ถือเป็นการลดรายจ่าย ซึ่งเป็นการผ่อนคลายความตึงเครียดในเรื่องการเงินลง

กองทุนหมู่บ้านกับเศรษฐกิจระดับชาติ

เนื่องจากหลักการสำคัญของกองทุนหมู่บ้านคือการกระจายทรัพยากร อันได้แก่เงินงบประมาณแผ่นดินลงไปให้กับหมู่บ้านทุกแห่ง โดยมีได้เลือกมุ่งให้ความสนใจเฉพาะหมู่บ้านที่มีศักยภาพในการผลิตสูง สามารถนำเงินกองทุนหมู่บ้านไปใช้เพิ่มผลิตภาพและประสิทธิภาพในการผลิต ดังนั้นผลที่ติดตามมาจึงมิได้มีเพียงภาพของความสำเร็จ หรือภาพของความล้มเหลว ของการดำเนินการของกองทุนหมู่บ้าน หากแต่เป็นภาพที่มีความหลากหลายทั้งในส่วนของการดำเนินการ และผลที่เกิดขึ้นจากการมีกองทุนหมู่บ้านเข้าไปในชุมชน การใช้ตัวเลขการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจในภาพรวม เช่น Gross Domestic Product (GDP) เพื่อใช้วัดความสำเร็จของกองทุนหมู่บ้านจึงเป็นการเลือกดัชนีการประเมินความสำเร็จของกองทุนหมู่บ้านที่ไม่สอดคล้องกับฐานคิดของโครงการกองทุนหมู่บ้าน เพราะประสบการณ์ที่ผ่านมาของประเทศ จะเห็นได้ว่าการเจริญเติบโตของเศรษฐกิจในภาพรวมของประเทศ มิได้เกิดจากการสร้างความเข้มแข็งให้กับระบบเศรษฐกิจ

ในระดับฐานราก หากแต่เกิดจากการตั้งเอาทรัพยากรและทุนชุมชนในด้านต่างๆ มาสนับสนุนให้เศรษฐกิจระดับชาติเจริญเติบโต และผลจากการเจริญเติบโตของเศรษฐกิจในภาพรวมของประเทศ ก็มิได้กระจายไปยังคนในระดับหมู่บ้าน

ดังนั้น หากจะเป้าหมายของการพัฒนา ต้องการให้เศรษฐกิจฐานรากอันเป็นเศรษฐกิจระดับหมู่บ้านหรือชุมชนมีความเข้มแข็ง โดยไม่มุ่งเน้นการนำทรัพยากร ผลผลิต และแรงงานจากชุมชนไปเกื้อหนุนให้เศรษฐกิจชาติเจริญเติบโต แต่ชุมชนหมู่บ้านกลับมีการดำรงชีวิตที่ยากลำบากขึ้น จะต้องเริ่มตั้งแต่การทำให้ชุมชนแต่ละแห่งสามารถใช้ทุนชุมชน ไม่ว่าจะเป็นความรู้ ทรัพยากร ระบบสังคม และวัฒนธรรม มาทำให้เกิดผลได้หรือมูลค่าเพิ่มให้กับปัจเจกบุคคล ครอบครัว และชุมชน ซึ่งการที่จะสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับทุนชุมชน เพื่อนำไปสู่การสะสมทุนชุมชนที่มากขึ้นไปเรื่อย ๆ นี้ จำเป็นต้องมียุทธศาสตร์อื่น ๆ ที่จะช่วยเกื้อหนุนให้กับชุมชนด้วย ซึ่งจากการศึกษาของโครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน ได้ข้อสรุปในเบื้องต้นว่า แม้กองทุนหมู่บ้านจะมีส่วนช่วยกระตุ้นเศรษฐกิจในระดับรากหญ้าได้ในหลาย ๆ ส่วน แต่การเชื่อมโยงกิจกรรมทางเศรษฐกิจของหมู่บ้านหรือชุมชนกับเศรษฐกิจระดับชาติยังมีข้อจำกัด เนื่องจากกองทุนหมู่บ้านมุ่งเน้นที่การนำเงินทุนไปให้กับหมู่บ้านแต่ละแห่ง ภายในวงเงิน 1 ล้านบาท ซึ่งชุมชนสามารถนำไปให้สมาชิกของชุมชนได้ไม่เกิน 20,000 บาท หากจะกู้เกิน 20,000 บาท จะต้องมีการทำประชาคมหมู่บ้าน และให้สมาชิกของหมู่บ้านเกินครึ่งหนึ่งเห็นชอบ สิ่งที่เกิดขึ้นคือ สมาชิกของชุมชนมีแนวโน้มจะกู้เงินไปทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เคยทำอยู่ ซึ่งอาจจะเป็นการขยายการลงทุนให้มากขึ้น หรืออาจจะใช้เงินกองทุนหมู่บ้านเพื่อช่วยให้ต้นทุนการผลิตต่ำลง เพราะสามารถซื้อปัจจัยการผลิตในราคาถูก เป็นต้น หรือบางกรณีอาจมีการริเริ่มทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจอื่น ๆ ที่ไม่เคยทำมาก่อน แต่ส่วนใหญ่ก็จะเป็นกิจกรรมที่ไม่มีกระบวนการผลิตและการตลาดที่ซับซ้อน เช่น การเลี้ยงหมู เลี้ยงวัว การซื้อเส้นไหมมาทอผ้า ซึ่งโดยทั่วไป กิจกรรมทางเศรษฐกิจเหล่านี้จะก่อให้เกิดมูลค่าเพิ่มต่อสินค้าและบริการที่ชุมชนเคยทำมาในลักษณะที่ค่อนข้างต่ำ ซึ่งเป็นลักษณะที่ทำกันมาแต่เดิม ซึ่งหากจะทำให้ชุมชนสามารถเพิ่มมูลค่าให้กับสินค้าและบริการให้สูงกว่าเดิม จะต้องมีการบวนการอื่น ๆ มาช่วยสนับสนุนกิจกรรมทางเศรษฐกิจของสมาชิกในชุมชน ซึ่งสามารถทำได้หลายประการดังนี้

1. การพัฒนาคุณภาพและรูปแบบของสินค้าและบริการ ซึ่งรวมถึงการออกแบบผลิตภัณฑ์

ภัณฑ์ การแปรรูป การบรรจุหีบห่อ ฯลฯ ซึ่งจะช่วยให้อินค้าและบริการของชุมชนเป็นที่ต้องการของตลาด และสามารถเพิ่มมูลค่าให้กับสินค้าและบริการ เช่น การทอผ้า ซึ่งทุกภูมิภาคของไทย จะมีการทอผ้าซึ่งเป็นงานหัตถกรรมที่มีรูปแบบเฉพาะ และเป็นงานฝีมือที่มีคุณค่า ต้องอาศัยความรู้ที่สะสมและสืบทอดมานาน และแม้จะมีการประชาสัมพันธ์เพื่อให้คนหันมาใช้ผ้าทอมือมากขึ้น แต่หากพิจารณาถึงต้นทุนและแรงงานในการทอผ้าแล้ว จะเห็นว่า คนทอผ้าได้รับผลตอบแทนจากการทอผ้าขายในท้องตลาดต่ำมาก เกือบไม่ต่างจากค่าแรงงานขั้นต่ำ แต่เนื่องจากคนทอผ้าส่วนใหญ่

เป็นคนสูงอายุและเป็นผู้หญิง ซึ่งใช้เวลาที่ว่างจากการทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจอย่างอื่น เช่น การทำนา ทำไร่ ทำสวน มาทอผ้า ซึ่งมีต้นทุนค่าเสียโอกาสต่ำ จึงยังคงมีการผลิตผ้าทอมือกันออกมาอย่างต่อเนื่อง แม้ว่าผลตอบแทนจะต่ำมาก

2. การสร้างระบบตลาดที่มีความยั่งยืนให้กับผลผลิตจากชุมชน ผลผลิตจากชุมชนมีข้อจำกัดในด้านการหาตลาดเพื่อขายสินค้าค่อนข้างมาก ทั้งนี้สินค้าแต่ละชนิดมีความต้องการรูปแบบทางการตลาดที่แตกต่างกัน อาหารแปรรูปบางอย่าง เช่น ข้าวหลาม อาหารสำเร็จรูป ขนมจีน ต้องการการเชื่อมโยงกับตลาดนอกชุมชนเพื่อขายผลผลิตวันต่อวัน หรือหากเป็นผ้าทอมือ เครื่องจักรสาน งานแกะสลัก เครื่องปั้นดินเผา ต้องการตลาดทั้งที่เป็นการสั่งทำครั้งละมาก ๆ และสถานที่ที่ชุมชนสามารถนำสินค้ามาวางขายได้โดยตรงโดยเสียค่าใช้จ่ายไม่สูงนัก นอกจากนี้สินค้าหลายอย่างยังสามารถสร้างกลไกที่จะช่วยในการส่งออกได้ หากมีการออกแบบและควบคุมคุณภาพตามที่ตลาดต่างประเทศต้องการ การจัดหาตลาดเพื่อรองรับสินค้าจากชุมชนจะมีส่วนช่วยเชื่อมโยงเศรษฐกิจระดับฐานรากกับเศรษฐกิจระดับชาติได้ ในช่วงระยะเวลาที่ผ่านมา ได้มีความพยายามในการจัดแสดงสินค้าจากชุมชนในตัวเมืองของจังหวัดต่าง ๆ และกรุงเทพ ฯ อย่างต่อเนื่อง ซึ่งชุมชนที่ได้รับโอกาสให้นำสินค้ามาขายได้นำผลผลิตของชุมชนออกสู่ตลาดได้โดยตรง และกระตุ้นให้คนในภาคเมืองได้รู้จักผลผลิตจากชุมชนมากขึ้น แต่เนื่องจากกิจกรรมเหล่านี้เป็นกิจกรรมที่ไม่สามารถทำอย่างต่อเนื่อง และไม่สามารถให้โอกาสกับชุมชนทุกแห่งที่มีผลิตภัณฑ์ได้เข้าถึงตลาดในลักษณะนี้ได้ ดังนั้นจึงควรต้องสร้างระบบตลาดที่ช่วยให้สินค้าจากชุมชนเข้าถึงมือผู้มีอำนาจซื้อได้มากขึ้น ซึ่งอาจหมายรวมถึงการกระตุ้นให้คนไทยและคนต่างชาติสนใจผลผลิตจากชุมชนอย่างจริงจัง การทำให้ชุมชนสามารถสร้างอำนาจต่อรองในระบบตลาด และการทำให้ระบบตลาดสินค้าชุมชนเป็นระบบที่มีความยั่งยืนด้วย

3. การสร้างกลไกที่เอื้ออำนวยให้มีการใช้เงินกองทุนหมู่บ้านเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระดับชุมชนให้มากขึ้น เท่าที่ผ่านมาชุมชนได้นำเงินกองทุนหมู่บ้านไปให้สมาชิกในชุมชนใช้ตามความต้องการเฉพาะตัว ทั้ง ๆ ที่ชุมชนอาจมีปัญหาและความต้องการร่วมกันอยู่บางประการ แต่ก็ได้มีการนำเงินจากกองทุนหมู่บ้านมาใช้คลี่คลายปัญหาที่มีอยู่ เช่น ชุมชนบางแห่งมีความต้องการสถานที่เพื่อแสดงและขายผลิตภัณฑ์ของชุมชน โดยต้องการจัดสถานที่เพื่อดึงดูดใจให้นักท่องเที่ยวแวะเข้ามาชมและซื้อผลิตภัณฑ์ ที่ตัวหมู่บ้านโดยตรง แทนที่จะนำสินค้าไปส่งยังร้านค้าในราคาขายส่ง แต่การสร้างสถานที่ในลักษณะนี้ต้องการเงินทุนสูง และยังต้องมีภาระที่สมาชิกในชุมชนจะต้องรับผิดชอบด้วยกัน แต่ด้วยกติกาของกองทุนหมู่บ้านยังไม่มี ความชัดเจนว่า ชาวบ้านจะสามารถนำเงินจากกองทุนหมู่บ้านมาใช้ในลักษณะใดอย่างไร และรอบของการคืนเงินซึ่งมีระยะ 1 ปีก็สิ้นเกินไปสำหรับการจะนำเงินกองทุนมาใช้ในลักษณะนี้